

УДК 373.2

Л.Ю. Якименко, В.О. Луценко, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МІЖОСОБИСТИХ ВІДНОСИН В ДИТЯЧОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті розкриваються особливості міжособистісних відносин у дітей дошкільного віку, способи спілкування дошкільників з ровесниками та дорослими людьми. Також автори звертають увагу на особливості поведінки та вплив її на взаємовідносини в колективі.

Ключові слова: дошкільники, міжособистісні відносини, колектив, взаємовідносини.

Проблема формування в дитини з перших років життя таких взаємовідносин з оточуючими людьми, які б базувалися на моральних принципах гуманізму, актуальна сьогодні як на теоретичному рівні, так і в практиці виховання підростаючого покоління. Такі відносини характеризуються дружніми взаєминами, співробітництвом, взаємодопомогою, повагою та піклуванням один про одного.

Особливої важливості ця тема набула в теперішню днину, коли духовно-моральне становлення особистості перебуває в площині уваги суспільства. Чисельні деструктивні та негативні прояви в молодіжному середовищі, що спостерігаються останнім часом (жорстокість, підвищена агресивність, відчуженість, байдужість та ін.) спонукають повернутися до розгляду розвитку взаємовідносин між дітьми на самих ранніх етапах онтогенезу з тим, щоб зрозуміти їх вікові закономірності та психологічну природу виникнення деформацій – коли, за яких обставин, що спонукає.

Дослідження показують, що вже в дошкільному віці між дітьми складаються доволі складні відносини. Задовго до того, як в процесі організованої вихователем сумісної діяльності сформуються ділові контакти, між малюками виникають особисті відносини, що базуються на почуттях симпатії чи антипатії, прихильності чи неприйнятті, байдужості. Все це, в свою чергу, впливає на становлення дитячого колективу, його мікроклімат, формування позитивних взаємовідносин між його членами.

Особисті взаємовідносини істотно впливають на формування дошкільника. При правильному педагогічному керівництві цими взаємовідносинами шляхом організації сумісного життя та діяльності дітей в дошкільному закладі вони стають важливим засобом формування колективу та вихованню взаємодопомоги між дітьми. Особисті взаємовідносини найбільш яскраво виявляються в невеликих дитячих об'єднаннях, що будуються в основному на почутті взаємної симпатії, емоційної прив'язаності. В таких об'єднаннях дошкільники вчаться виявляти чуйність, піклування про іншого, допомозі один одному, тобто

тут беруть свій початок перші паростки доброзичливого відношення до оточуючих, зокрема, своїх ровесників.

В дошкільному віці в життя дитини щільно й вже назавжди входять інші діти – однолітки. Між дошкільниками розгортається складна й часто навіть драматична картина відношень. Вони дружать, сваряться, миряться, ображаються, виявляють ревності (ревнують), допомагають, а інколи й капостять один одному. Всі ці відносини гостро ними переживаються, мають різне емоційне забарвлення. Емоційна напруга та конфліктність в царині дитячих відносин значно вищі, аніж при спілкуванні з дорослими.

Дошкільне дитинство – важливий період психічного розвитку, вік початкового фактичного утворення особистості (О. Леонт'єв). В даний період формуються психічні функції, складні види діяльності (гра, спілкування з дорослими та ровесниками), виникають ієрархія мотивів і потреб, самооцінка, волева регуляція, з'являються моральні прояви в поведінці, формується розуміння та прийняття своєї статевої належності, усвідомлення її незмінності. Дитина інтенсивно опановує мовленням, культурою людського спілкування, бо поза спілкуванням неможливий розвиток специфічно людських психічних функцій, особистісне становлення. При цьому важливо відмітити, що розумовий розвиток дитини безпосередньо пов'язаний з вихованням і виникає завдяки ранній соціалізації малюка, тобто, завдяки взаємодії з соціальним оточенням. Відношення до інших людей складає основну людського життя, її серцевину. За словами С. Рубінштейна, серце людини все зіткано з її відносин з іншими людьми, з ними пов'язаний головний зміст психічного, внутрішнього життя людини. Саме ці відносини народжують найбільш сильні переживання та головні людські вчинки. Відношення до іншого є центром становлення особистості та багато в чому визначає моральну цінність людини.

Міжособистісні відносини зароджуються й найбільш інтенсивно розвиваються в дитячому віці, оскільки від самого народження дитина живе серед людей і неминує вступає з ними в певну взаємодію. Досвід таких перших стосунків як з дорослими, так і з однолітками закладає підвалини для подальшого розвитку особистості дитини. Цей перший досвід багато в чому визначає особливості самосвідомості дитини, її ставлення до оточуючого світу, її поведінку та самопочуття в людському оточенні.

В дошкільному віці в життя дитини щільно й вже назавжди входять інші діти – однолітки. Між дошкільниками розгортається доволі складна й часто навіть драматична картина відношень. Вони дружать, сваряться, миряться, ображаються, виявляють ревності (ревнують), допомагають, а інколи й завдають шкоди один одному. Всі ці відносини гостро ними переживаються, мають різне емоційне забарвлення. Емоційна напруга та

конфліктність в царині дитячих відносин значно вищі, аніж при спілкуванні з дорослими.

Між тим досвід перших відносин з однолітками є тим фундаментом, на якому вибудовується подальший розвиток особистості дитини. Цей перший досвід багато в чому визначає характер відношення людини до себе, до інших, до оточуючого світу в цілому. І далеко не в кожному випадку він складається позитивно. Щоб запобігти цьому важливо знати вікові особливості спілкування дітей, нормальний хід розвитку спілкування дитини з однолітками.

Спілкування дошкільників з ровесниками абсолютно не подібне до спілкування з дорослими. Вони по-іншому розмовляють, дивляться один на одного, інакше поведуться. Перше, на що звертається увага, – це надзвичайно яскраве емоційне забарвлення самого процесу дитячого спілкування. Малюкам майже не вдається це робити спокійно, тихо, вони галасують, пишуть, сміються, бігають, лякають один одного і при цьому перебувають у неймовірному захваті. В спілкуванні однолітків спостерігається приблизно вдсятеро більше яскравих, експресивно-мімічних проявів, що виражають найрізноманітніші емоційні стани: від шаленого невдоволення до бурхливих радощів, від ніжності й співчуття до бійки.

Ще одна важлива особливість контактів дітей виявляється в нестандартності їхньої поведінки, відсутності будь-яких правил і етичних форм. Якщо в спілкуванні з дорослими малюки притримуються (чи намагаються) певних поведінкових норм, то під час взаємодії з однолітками використовують неочікувані та непередбачувані звуки й рухи. Вони можуть скакати, кривлятися, передражнювати один одного, видавати різноманітні звуки, слова тощо. Природно, що дорослих подібні прояви дещо дратують, бо порушується певний спокій, вони намагаються щонайшвидше зупинити подібне свавілля. Здається, що така поведінка лише заважає і ніякого відношення до розвитку дитини не має. Однак, якщо діти-дошкільники при найменшій можливості знову і знову повторюють кривляння й передражнювання, значить їх це потрібно? Що ж дає дошкільникові таке, на перший погляд, дивне спілкування?

Подібна свобода, нерегламентованість спілкування малюків дає можливість їм проявити свою ініціативу, оригінальність, самобутнє начало. Дуже важливо, щоб інші діти швидко та із задоволенням підхопили цю ініціативу, примножили її і в перетвореному вигляді повернули. Наприклад, одна дитина викрикнула, інша викрикнула та підскочила і вже обоє радісно сміються та скачуть. Однакові та незвичайні дії приносять малюкові впевненість в собі та радісні емоції. В подібних контактах маленькі діти переживають яскраві відчуття своєї подібності з іншими. Як відзначають дослідники дитячих взаємин О. Смірнова і

В. Утробіна, та легкість, з якою 3-річні діти діляться з однолітками та поступаються їм іграшками, чергою в грі тощо, свідчить про особливу спільність, що виявляється в однакових або подібних реакціях чи діях. Дитина, «вдивляючись в однолітка», ніби об'єктивує себе, виділяє в самому собі певні конкретні якості. Однак, ця спільність носить лише зовнішній, процесуальний і ситуативний характер.

Завдяки такій спільності, пізнаючи себе в одноліткові, дитина випробовує та стверджує себе. Якщо дорослий є для дитини взірцем культурно-нормативних зразків поведінки, то ровесник створює умови для індивідуальних, ненормованих, вільних проявів. Хоча природно, що з віком контакти дітей все більш підкорюються загальноприйнятим правилам поведінки. Однак, особлива розкутість, використання непередбачуваних та нестандартних засобів залишається характерним для дитячого спілкування до завершення дошкільного віку.

В дошкільному віці дитина чекає від однолітка співучасті у своїх забавах і прагне до самовираження. Їй необхідно й достатньо, щоб одноліток приєднався до її забав, підсилив веселий стан. Кожен учасник такого спілкування піклується, здебільш, про те, щоб привернути увагу до себе й отримати емоційний відгук партнера. Спілкування малюків цілком залежить від конкретних обставин, в яких відбувається взаємодія, від того, що робить інша дитина і що в неї в руках.

Введення привабливого предмету (наприклад, іграшки, солодоців тощо) в ситуацію спілкування дітей може порушити їх взаємодію: діти переключають увагу від однолітка до предмету, навіть можуть затіяти тяганину а то й бійку через нього. Адже загально відомі «разбірки», коли два малюки починають відбирати один в одного одну іграшку, не бажаючи поступитися, кричать, бо саме в цей час кожному з них потрібна була саме ця іграшка. Це пояснюється тим, що грати разом іграшками вони ще не вміють. Їхнє спілкування поки ще не пов'язано з предметами та обопільною грою з ними. Нова, цікава іграшка для молодшого дошкільника поки ще більш приваблива, аніж одноліток. Тому предмет (в даному випадку – іграшка) як би затуляє собою іншу дитину, його увага прикута більше до іграшки, а одноліток сприймається як завада.

Для більшості дошкільників характерне індиферентне ставлення до іншої дитини. Вони, як правило, байдужі до успіхів однолітка, до оцінки його дорослим. В цьому віці більш важливою є підтримка та визнання дитини дорослим, аніж однолітком. Малюк як би й не помічає дій та станів свого ровесника, він не опікується тим, щоб запам'ятати його ім'я та зовнішній вигляд. Йому майже байдуже, з ким гратися, бігати, стрибати, головне, щоб партнер по спільній грі був таким же, діяв і переживав так само. Таким чином, одноліток для молодшого дошкільника ще не відіграє суттєвої ролі в його житті. В той же самий час його присутність підвищує загальну емоційність та активність дитини, що

виявляється, перш за все, в радісному, захоплюючому бажанні повторювати дії, звуки однолітків, намаганні бути поряд з собі подібними. Та легкість, що притаманна дитині четвертого року життя, в сприйнятті загального емоційного стану, свідчить про особливу спільність, що виникає між дітьми цього віку. Вони відчують свою схожість, свою приналежність до спільноти, що виявляється ще й в тому, що діти охоче відшуковують схожість один в одному: однакові штанці, однакові олівці, пензлики, однакові звуки тощо.

Такі відчуття спільності зв'язку з іншими дуже важливі для розвитку спілкування й самоусвідомлення дитини. Вони створюють базу відношень дитини до інших людей, відчуття причетності до інших, що в подальшому впливатиме на соціальний статус дитини в колективі. Окрім того, такі спілкування з іншими допомагають малюкові краще виокремити та усвідомити самого себе. Повторюючи одні і ті ж самі рухи, звуки, діти ніби віддзеркалюють один одного, тобто, як би бачать в іншому самого себе. Дитина через ровесника мов би виділяє в самому собі конкретні дії та якості. І тому виходить, що емоційне спілкування з однолітками в молодшому дошкільному віці дуже потрібне для самоствердження, усвідомлення власного Я та пізнання начал колективної взаємодії.

Зрозуміло, що таке спілкування малюків не завжди до вподоби дорослим чи то вдома, чи в дитячому садку. Задля того, щоб дитяче спілкування проходило більш спокійно варто запропонувати малюкам ігри, в яких малюки діють однаково й одночасно. Такими можуть бути хороводні ігри, обігравання улюблених звірят – жабенят, зайчат, пташенят, де дітям пропонується разом відтворити їхні рухи, звуки тощо. Такі забави, як правило, радісно сприймаються малюками, разом з тим, окрім веселощів вправляють їх в емоційній взаємодії.

На початку молодшого дошкільного віку спілкування дітей має, зазвичай, радісний настрій. Однак, на 5-му році життя відбуваються зміни у відношеннях між однолітками. На цьому етапі життя, особливо у тих дітей, які відвідують дитячий садок, спілкування з однолітком стає більш привабливим, аніж з дорослим і посідає більш вагоме місце. Дитина вже цілком усвідомлено обирає саме однолітків, в них переважає вже спільна гра на протигагу предметно-маніпулятивній діяльності на самоті.

Разом з потребою в спільній грі виникає потреба у визнанні й повазі з боку однолітка, створює проблеми у відношеннях між дітьми і стає причиною виникнення конфліктних ситуацій. Дитина у різний спосіб старається привернути до себе увагу інших, прагне вловити в їхніх поглядах, міміці та жестах ознаки відношення до себе, демонструє образ у відповідь на неувагу або докори партнерів. Для малюка більш важливіші його власні дії чи висловлювання, а ініціатива однолітка в більшості випадків ним не підтримується. Особливо яскраво це виявляється в

неможливості продовжувати і розвивати діалог, котрий розпадається через нездатність дитини почути (чути) партнера. Кожен говорить про своє, демонструє свої досягнення і абсолютно не реагує на висловлювання партнера. Ось, до слова, типовий приклад розмови двох маленьких подружок: «– У моєї ляльки нове платтячко. – А мені мама купила нові босоніжки, дивись ... – А моя лялька краща за твою, у неї довге волосся, його можна заплітати. – А я своїй ляльці бантики зав'язую, я вже вмію бантики зав'язувати, а ти ні... – А я вмію малювати принцесу з бантиками...»

Що тут відбувається? Здавалось би дівчатка граються. Однак в кожній фразі їхньої розмови обов'язково присутнє «Я». діти як би вихваляються один перед одним своїми вміннями, достоїнствами, власністю. Все це для малюка важливо не просто мати, але й продемонструвати однолітку, причому так, щоб хоч би в чому перевершити партнера. Нова іграшка чи річ, якою не можна перед кимсь похвалитися, втрачає на половину свою привабливість.

Справа в тому, що молодшому дошкільнику необхідна впевненість в тому, що він самий хороший, самий улюблений. Й вона абсолютно оправдана, оскільки вона відображає відношення до нього дорослих, для котрих він самий найкращий, особливо, коли ще маленький. Однак, коли малюк потрапляє в дитяче середовище, це перестає бути настільки очевидним, і йому приходиться доказувати своє право на унікальність і неперевершеність. Для цього дитина використовує найрізноманітніші аргументи: і босоніжки, і бантики, і ляльчине волосся... але ж за цим усім стоїть: «Поглянь, який я хороший!» а одноліток потрібен для того, щоб було з ким порівняти себе, і для того, щоб було кому показати свій скарб і свої переваги.

З цього й виходить, що молодший дошкільник бачить в іншому, перш за все, самого себе – відношення до себе та предмет для порівняння з собою. А сам одноліток, його бажання, інтереси, дії, якості не важливі, вони просто не помічаються і не сприймаються. Або ж помічаються лише тоді, коли інший починає заважати, поводить не так, якби хотілося.

І відразу партнер викликає сувору й однозначну оцінку, підкріплену «злыми» епітетами, навіть на самі необразливі дії: не даєш іграшку, значить жаднюга, робиш щось не так – дурень. Всі ці невдоволення дитина відверто й безпосередньо висказує своєму маленькому товаришу. Але ж йому, товаришу, потрібно зовсім інше! Йому також потрібне визнання, схвалення, однак похвалити однолітка в цьому віці видається досить важко. Тому й виходить, що потребуючи визнання й захоплення іншими, сам малюк не може похвалити дії, вчинки свого однолітка, бо практично не помічає його достоїнств. В цьому полягає перша й головна причина дитячих сварок, конфліктів.

В молодшому дошкільному віці дитина хоче почути від дорослого про досягнення її товариша (ровесника), при цьому намагається приховати власні поразки та неуспіх. В цьому віці починає проявлятися конкурентне, змагальне начало. «Невидимість» однолітка перетворюється в питний інтерес до всього, що той робить. Досягнення й поразки інших набувають для дитини особливого значення. В будь-якій діяльності діти ревнісно слідкують за діями однолітків, оцінюють їх, порівнюють зі своїми. У деяких дітей успіх однолітка може викликати засмучення (прикрість), тоді як його невдача – відкрити радість. В цьому віці виникають такі тяжкі переживання як заздрість, ревність, образа на однолітка.

Відтак, зрозуміло, що в молодшому дошкільному віці відбувається глибока якісна перебудова відносин дитини з однолітками. Інша дитина стає предметом постійного порівняння з собою, що спрямовано не на віднаходження спільності, а на протиставлення себе з однолітком. Кожному важливо показати, що він хоча б в чимось кращий за іншого – краще малює, краще стрибає, має кращі іграшки тощо. Таке порівняння відображає, перш за все, зміни в самосвідомості дитини. Через нього вона оцінює і утверджує себе як носія певних якостей, достоїнств, важливих не самих по собі а «в очах іншого». Все це породжує численні конфлікти між дітьми і такі явища як вихвалання, демонстративність, конкурентність. Деякі діти буквально «заглиблюються» в негативні переживання, страждають від того, якщо їх хтось переважає. Подібні переживання в подальшому можуть стати джерелом багатьох серйозних проблем, оскільки дуже важливо вчасно «загальмувати» шквал злості, ревності, вихвалень. В дошкільному дитинстві це можна зробити через спільну діяльність дітей, і, найперше, через гру.

У сюжетно-рольовій грі немає потреби змагатися і конкурувати, адже в усіх учасників спільна справа, котру вони повинні разом виконати. Дітям вже не так важливо утверджуватися в очах однолітка, набагато важливіше грати разом з тим, щоб вийшла хороша, цікава гра.

Таким чином необхідно змістити інтереси дитини від самоствердження, як головного сенсу її життя, до спільної з іншими дітьми діяльності, в якій головне – спільний результат, а не кожного особистісні інтереси. Створюючи умови для спільної гри, діяльності, об'єднуючи при цьому зусилля дітей для досягнення спільної мети, ми допомагаємо дитині уникнути багатьох особистісних проблем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. – МОДЭК, 2000 (Воронеж: Воронеж, ИПФ).

2. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. керівник Кононко О.Л. – Світич, 2008.
3. Купецкова, Е. Ф. Обогащение содержания образа мира у дошкольников: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ, к.п.н. / Е.Ф. Купецкова. – М., 1997. – 17 с.
4. Купецкова, Е.Ф. Ребенок и весь мир. Программа обучения, воспитания и развития детей раннего и дошкольного возраста / Е.Ф. Купецкова – Изд-во ИПКиРО, Пенза, 2006. – 361 с.
5. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку “Я у Світі” / О.Л.Кононко, З.П.Плохій, А.М.Гончаренко, В.О.Луценко [та ін.]. – К.: Світич, 2009. – 208 с.

В статье раскрываются особенности межличностных отношений у детей дошкольного возраста, способы общения дошкольников с ровесниками и взрослыми людьми. Также авторы обращают внимание на особенности поведения дошкольников и влияние его на взаимоотношения в коллективе.

Ключевые слова: дошкольники, межличностные отношения, коллектив, взаимоотношения.

The article describes the features of interpersonal relationships in preschool children, how to communicate with peers and preschool children by adults. The authors also draw attention to the behaviors of preschool children and its effect on relationships in the team.

Key words: preschool children, interpersonal relationships, team relationships.